

تبریز در تندباد حوادث

تحولات سیاسی - اجتماعی تبریز در خلال سال‌های ۱۳۲۰-۱۳۲۵ ه.ش
با تأکید بر اسناد و مطبوعات

تحقیق و پژوهش: امیر چهره‌گشا

انتشارات نسیم کوثر

سرشناسه	چهره گشا، امیر، ۱۳۵۸-
عنوان و نام پدیدآور	تبریز در تندباد حوادث (تحولات سیاسی- اجتماعی تبریز در خلال سال‌های ۱۳۲۰-۱۳۲۵ه.ش با تأکید بر اسناد و مطبوعات)/ امیر چهره گشا
مشخصات نشر	قم: انتشارات نسیم کوثر، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری	: ۵۵۰ ص.
شابک	: 978-964-2404-44-5
وضعیت فهرست نویسی	فیبا:
موضوع	: تبریز- اوضاع اجتماعی - ۱۳۲۰-۱۳۲۵.
موضوع	: Tabriz- social conditions- 1941- 1946 :
موضوع	: تبریز- تاریخ- اسناد و مدارک
موضوع	: Tabriz (Iran)- History- Sources :
موضوع	: تبریز- سیاست و حکومت
موضوع	: Tabriz (Iran)- politics and government :
رده بندی کنگره	: DSR ۲۰۷۹
رده بندی دیویی	: ۹۵۵/۳۲۲۰۴۳
شماره کتابشناسی ملی	: ۶۰۲۹۹۲۹

انتشارات نسیم کوثر

قم - خیابان صفائیه - کوچه ممتاز - پلاک ۷۳ - دفتر فروش: ۸-۰۲۵-۳۷۸۳۰۵۶۷

* عنوان: تبریز در تندباد حوادث

* مؤلف: امیر چهره گشا

* ناشر: نسیم کوثر

* چاپخانه: ذاکر

* نوبت چاپ: اول / ۱۳۹۸

* تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه

* قیمت: ۹۰۰۰۰ تومان

فهرست مطالب:

پیش گفتار مؤلف	۶
فصل ۱: تحولات تبریز در خلال سال‌های ۱۳۲۰-۱۳۲۴ه.ش	۱۱
۱-۱ بازتاب اوضاع سیاسی-اجتماعی تبریز مقارن با سال‌های ۱۳۲۰-۱۳۲۴ه.ش در مطبوعات	۱۱
۱-۱-۱ حوادث شهریور ۱۳۲۰ه.ش تبریز	۱۱
۱-۱-۱-۱ اشغال ایران توسط متفقین	۱۶
۱-۱-۱-۲ اشغال تبریز توسط روس‌ها و انتقال ستاد لشکر ۳ به عجب‌شیر	۲۷
۱-۱-۲ اوضاع عمومی مردم تبریز در خلال سال‌های ۱۳۲۰-۱۳۲۴ه.ش	۴۸
۱-۱-۳ اوضاع عمومی مردم آذربایجان و تبریز از دیدگاه جیمز موس	۵۰
۱-۱-۴ اوضاع سیاسی و اجتماعی آذربایجان و تبریز از دیدگاه جراید شاهین، پرچم و آژیر مقارن با حوادث پس از ۳ شهریور ۱۳۲۰ه.ش و انتخابات مجلس چهاردهم	۵۲
۲-۱ تاریخچه تأسیس احزاب و جمعیت‌های سیاسی تبریز	۶۲
۲-۱-۲ بازتاب تشکیل جمعیت آذربایجان در روزنامه آذربایجان	۶۷
۲-۱-۲ تشکیل جمعیت ایران آزاد سید ضیاءالدین طباطبائی و بازتاب آن در تبریز و آذربایجان	۷۱
۲-۱-۳ تأسیس حزب توده و بازتاب آن در آذربایجان و شهر تبریز	۷۸

۳-۱ بحران نان در کشور در جریان جنگ جهانی دوم.....	۸۶
۱-۳-۱ بازتاب بحران نان در تبریز در مطبوعات و اسناد منتشر نشده.....	۱۰۸
۴-۱ بازتاب فاجعه لیتوان تبریز در مطبوعات.....	۱۶۵
۵-۱ بازتاب اوضاع فرهنگی آذربایجان و تبریز مقارن با سال‌های ۱۳۲۰-۱۳۲۴ه.ش در مطبوعات.....	۱۷۰
۵-۱-۱ سازمان پرورش افکار و اقدامات فرهنگی آن در تبریز.....	۱۷۰
۵-۱-۲ بازتاب بی‌سوادى و عقب‌ماندگی مردم در مطبوعات آذربایجان و تبریز.....	۱۷۵
فصل ۲: تحولات تبریز در خلال سال‌های ۱۳۲۴-۱۳۲۵ه.ش.....	۱۷۷
۱-۲ اوچگیری جنبش دموکراتیک در ایران پس از جنگ جهانی دوم و بازتاب ظهور فرقه دموکرات آذربایجان در مطبوعات.....	۱۷۷
۲-۱-۱ مجلس چهاردهم شورای ملی و اعتبارنامه پیشه‌وری.....	۱۸۱
۲-۲ تشکیل فرقه دموکرات آذربایجان و پیامدهای آن.....	۱۹۱
۲-۲-۱ تدوین بیانیه و مرامنامه فرقه دموکرات آذربایجان.....	۱۹۳
۲-۲-۲ بازتاب اصلاح و تکمیل مرامنامه فرقه دموکرات آذربایجان در مطبوعات.....	۱۹۹
۲-۲-۳ بازتاب رویارویی دموکرات‌های شهرهای آذربایجان (مراغه، عجب‌شیر، میانه، مشکین شهر، اردبیل، اورمیه و...) با ژاندارم‌ها در مطبوعات.....	۲۱۰
۳-۲ بازتاب انتخابات مجلس ملی آذربایجان و شرکت زنان برای اولین بار در انتخابات در مطبوعات.....	۲۲۲
۳-۲-۱ بازتاب طرح مسئله مختاریت فرقه دموکرات و افتتاح مجلس ملی آذربایجان در مطبوعات.....	۲۲۵
۴-۲ بازتاب تسلیم پادگان‌های نظامی تبریز و ارومیه به دموکرات‌ها در مطبوعات.....	۲۳۴
۵-۲ بازتاب اوضاع عمومی شهر تبریز و اقدامات اصلاحی دموکرات‌ها در آذربایجان در مطبوعات.....	۲۴۴

۲۴۴	۲-۵-۱ تشکیل قشون خلق آذربایجان.....
۲۴۶	۲-۵-۲ چاپ و انتشار اسکناس.....
۲۴۸	۲-۵-۳ اصلاحات ارضی، اداری و سایر اقدامات اصلاحی.....
۲۵۶	۲-۶ بازتاب عملکرد و اقدامات دموکرات‌های آذربایجان در مطبوعات.....
۲۶۰	۲-۷ بازتاب جریان تخلیه ایران توسط قوای متفقین در مطبوعات.....
۲۷۱	۲-۷-۱ بازتاب اوضاع تبریز پس از خروج نیروهای شوروی از ایران در مطبوعات... ۲۷۱
۲۸۰	۲-۸ بازتاب مذاکرات تفاهمنامه دولت و نمایندگان دموکرات آذربایجان در مطبوعات..... ۲۷۸
۲۸۴	۲-۹ بازتاب حمله قوای دولتی به زنجان و عکس‌العمل دموکرات‌ها در مطبوعات..... ۲۸۴
۲۹۳	۲-۱۰ بازتاب حمله نیروهای دولتی به تبریز و سقوط فرقه دموکرات آذربایجان در مطبوعات..... ۲۹۳
۳۳۸	۲-۱۱ علل شکست فرقه دموکرات آذربایجان..... ۳۳۸
۳۵۲	۲-۱۲ بازتاب نقش فرقه دموکرات آذربایجان در اوضاع فرهنگی آذربایجان و تبریز در مطبوعات..... ۳۵۲
۳۶۵	فصل ۳: پیوست‌ها، تصاویر، منابع تحقیق و فهرست اعلام..... ۳۶۵
۵۴۸	Preface..... ۵۴۸

بیش گفتار مؤلف

آذربایجان و دارالسلطنه تبریز در طول تاریخ از مناطق مهم و تأثیرگذار ایران بوده است. در اهمیت تاریخی کهن دیار تبریز، ذکر همین نکته بس که آن را شهر اولین‌ها نام نهاده‌اند. تأسیس اولین دانشگاه، اولین چاپخانه، اولین بلدیّه و ... همگی مؤید این ادعاست. موقعیت استراتژیک تبریز به‌عنوان دروازه ورود به اروپا و قفقاز و به‌تبع آن ارتباط مردمان این دیار با دستاوردهای فکری-فرهنگی و صنعتی اروپائیان و از همه مهم‌تر وجود مردمی روشنفکر و مبارز از عمده دلایلی است که تبریز را سرمنشأ بسیاری از تحولات تاریخی ایران بدانیم. در تاریخ معاصر ایران، نقش مهم و تأثیرگذار تبریز در انقلاب مشروطه و حوادث بعد از آن حقیقتی غیرقابل کتمان است. نگاهی به وقایع تاریخی از قبیل نقش مجاهدان تبریزی در احیای انقلاب مشروطه، قیام شیخ محمد خیابانی و لاهوتی در تبریز تنها گوشه‌ای از تلاش‌ها و فعالیت‌های مجاهدان این دیار می‌باشد. پس از حوادث شهریور ۱۳۲۰ه.ش و سرنگونی حکومت استبدادی پهلوی اول، تبریز همچنان نقش مهمی در رویدادهای این دوره ایفا کرد. اشغال تبریز توسط متفقین در شهریور ۱۳۲۰ه.ش، فعالیت‌های احزاب مختلف از جمله حزب توده در تبریز، ظهور و سقوط فرقه دموکرات آذربایجان، حوادث تبریز در دوران نخست‌وزیری مصدق و نیز واکنش تبریز به اقدامات اصلاح مآبانه محمدرضا پهلوی بعد از سرکوب مصدق از جمله اصلاحات ارضی در آذربایجان، قیام ۲۹ بهمن ۱۳۵۶ه.ش تبریز و ... از جمله رخدادهای مهم منطقه مورد بحث در دوره دوم پهلوی است.

به علت گستردگی کم نظیر عرصه مطبوعات آن سال‌ها و آزادی‌های پدید آمده پس از اشغال ایران توسط متفقین و تحولات ناشی از تغییر سلطنت، بررسی مطبوعات و عملکردشان در قبال انعکاس این رخدادها امری مهم و درعین حال کمتر پرداخت شده ضرورت تحقیقی در این باب را بیشتر نمایان می‌کند. با توجه به شیوه رک‌گویی اغلب مطبوعات ایرانی و نیز برخورداری از آزادی‌های بیشتر در پرداختن به مسائل داخلی در اوایل دوره پهلوی دوم، سعی بر آن است بتوان از طریق این پژوهش در بازشناسی و انعکاس حقایق رویدادهای تبریز و از همه مهم‌تر نقش مطبوعات در بیداری مردم بسیاری از ناگفتنی‌ها را بیان کرد.

بی‌شک انتشار نشریاتی چون «وطن یولوندا»، «آذربایجان»، «آزاد ملت»، «آنالار»، «صدای آذربایجان»، «شاهین»، «آذر مرد»، «آریا»، «غلبه»، «مهد آزادی»، «توحید افکار»، «فریاد»، «تبریز»، «پیام آذربایجان»، «اراده آذربایجان»، «اختر شمال» و... در این شهر، باعث رشد آگاهی در مردم شده و به‌عنوان اصلی‌ترین عامل نهضت‌های مردمی در وقایع پس از شهریور ۱۳۲۰ه.ق تا سقوط پهلوی بشمار می‌آیند. در اثر حاضر، بنا به اهمیت تاریخی تبریز در دوره مورد نظر (۱۳۲۰-۱۳۲۵ه.ش) سعی بر آن است تا به بررسی بخشی از مهم‌ترین رویدادهای این منطقه از منظر مطبوعات پرداخته شود. «بررسی مطبوعات هر دوره بهترین وسیله و روش شناخت مسائل جاری و اوضاع سیاسی-اجتماعی آن دوره است. مورخین و محققین برای تعبیر و تفسیرهای مورد نیاز خود طبعاً وسیله‌ای ارزشمندتر از مطبوعات منتشره در هر یک از مقاطع مورد بررسی نمی‌شناسند و از نظر بررسی جهش‌های فکری و تغییرات جامعه‌شناسی نیز جز توسل به مطبوعات دوره مورد نظر، روشی که منطقی‌تر و قابل قبول‌تر باشد نمی‌توان ارائه

داد.^۱ با این که مطبوعات یکی از منابع مهم در تاریخ‌نگاری محسوب می‌شوند و در بررسی‌ها و مطالعات پژوهشی ایران معاصر این جراید به همه شکل‌های متنوع و گوناگون از منابع اصلی و غیرقابل انکار بشمار می‌آیند ولی این به معنی پذیرش همه محتوا و مطالب آن‌ها نیست، زیرا توجه به نکاتی همچون زودگذر بودن دوره‌های آزادی قلم و اندیشه و سانسور شدید مطبوعات در دوره‌های مختلف و به تبع آن انعکاس دگرگونه و واژگونه بسیاری از حقایق و واقعیت‌های موجود، درباره مطالب مطبوعات ضروری به نظر می‌رسد.^۲

اثر حاضر شامل سه فصل است. فصل اول با عنوان «تحولات تبریز در خلال سال‌های ۱۳۲۰-۱۳۲۴ ه.ش» است که مباحث مندرج در آن شامل دو بخش هست که بخش اول آن به اوضاع سیاسی و اجتماعی تبریز مقارن با سال‌های ۱۳۲۰-۱۳۲۴ ه.ش و بازتاب آن در مطبوعات اختصاص یافته که مباحث محوری آن عبارت‌اند از: حوادث شهریور ۱۳۲۰ ه.ش تبریز، تاریخچه تأسیس احزاب و جمعیت‌های سیاسی تبریز، بحران نان در تبریز و... بخش دوم از فصل اول نیز به اوضاع فرهنگی آذربایجان و تبریز مقارن با سال‌های ۱۳۲۰-۱۳۲۴ ه.ش و بازتاب آن در مطبوعات اختصاص یافته است.

فصل دوم اثر حاضر با عنوان «تحولات تبریز در خلال سال‌های ۱۳۲۴-۱۳۲۵ ه.ش» نیز شامل دو بخش است. بخش اول آن به اوضاع سیاسی و اجتماعی تبریز مقارن با سال‌های ۱۳۲۴-۱۳۲۵ ه.ش و بازتاب آن در مطبوعات اختصاص یافته که

۱. ر.ک: حسین ابوترابیان (۱۳۶۶)، مطبوعات ایران از شهریور ۱۳۲۰ تا ۱۳۲۶ ه.ش، تهران انتشارات

اطلاعات، ص ۱

۲. علیرضا ملانی‌توانی (۱۳۹۴)، در آمدی بر روش پژوهش در تاریخ، تهران: نشر نی، چاپ نهم،

مباحث اصلی آن عبارت‌اند از: مجلس چهاردهم و اعتبارنامه پیشه‌وری، تشکیل فرقه دموکرات آذربایجان و پیامدهای آن، اقدامات اصلاحی دموکرات‌ها در آذربایجان، علل شکست فرقه دموکرات آذربایجان و... بخش دوم از فصل دوم نیز به اوضاع فرهنگی آذربایجان و تبریز در خلال سال‌های ۱۳۲۴-۱۳۲۵ ه.ش و بازتاب آن در مطبوعات اختصاص یافته است.

فصل سوم با عنوان پیوست‌ها و تصاویر شامل مطالب جرایدی است که در متن کتاب به‌طور اختصار به آن اشاره شده بود و نیز معرفی مختصر نشریات مورد استفاده به‌صورت پاورقی همراه با تصویر جریده مورد نظر است. همچنین مطالب برخی کتب که در متن بنا به ضرورت بحث، خلاصه‌ای از آن درج شده بود و در پیوست به‌صورت کامل آن مبحث جهت استفاده مخاطبین آورده شده است. در متن کتاب نیز به فراخور مباحث مطرح‌شده، جهت روشن شدن بیشتر زوایای پنهان رویدادها از اسناد بجای‌مانده استفاده شده است؛ بدین صورت که پس از متن تاپی اسناد، تصویر سند در اختیار خواننده قرار می‌گیرد و از ارجاع آن به بخش پیوست‌ها به خاطر ایجاد گسست در ارائه مطالب خودداری شده است.

بخش پایانی کتاب با عنوان «منابع و فهرست اعلام» به معرفی منابع تحقیق (کتب چاپی، جراید، منابع خارجی، اسناد و سایت‌های اینترنتی) و فهرست اعلام (اشخاص و اماکن) اختصاص داده شده است. ناگفته پیداست که این پژوهش در حد توان نگارنده انجام یافته است و بی‌شک بدون عیب و نقص نخواهد بود. به همین منظور نظرات و پیشنهادهای خوانندگان به موضوعات مطرح‌شده در چاپ‌های بعدی راهگشا خواهد بود. امید است مطالب این کتاب مورد پسند و استفاده علاقه‌مندان و پژوهشگران تاریخ قرار بگیرد. در پایان بر خود ضروری می‌دانم از تمام افرادی که در تهیه و تدوین این کتاب نگارنده را یاری کردند، صمیمانه تشکر کنم:

آقای محمود محمودزاده (کتابخانه مرکزی تبریز)، آقایان دکتر ابوالفضل حسن آبادی و حافظی (بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی)، آقایان دکتر علی ططری و علی پویان‌مهر (کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی)، سرکار خانم‌ها اعظم فلاح و مراد علیان (آرشیو ملی ایران)، آقایان حسن اسودی و امیر عباس‌پور (مرکز اسناد ملی تبریز)، آقای رفیع سیدی (کتابخانه شهرداری تبریز)، استاد راهنمای بزرگوارم سرکار خانم دکتر شهرزاد ساسان‌پور و داوران اثر آقای دکتر عزیز طالعی (دانشگاه اورمیه) و سرکار خانم دکتر منیره کاظمی راشد (دانشگاه آزاد اسلامی واحد شبستر)^۱، آقایان دکتر علی آذرینیا و فخرالدین عصمتی (مترجمان مقدمه کتاب)، آقای ابراهیم پورحسین خونیک (تصاویر روی جلد از آرشیو ایشان است)، آقای محمدرضا جعفری‌نیا (مدیریت محترم انتشارات نسیم کوثر) و با سپاس ویژه از خانواده عزیزم که تمام تلاش‌های نوشتاری‌ام و مدار صبوری‌هایشان است.

امیر چهره‌گشا^۲

آذر ماه ۱۳۹۸ - تبریز

۱. این اثر بخشی از پایان‌نامه کارشناسی ارشد با مشخصات زیر است:

امیر چهره‌گشا (۱۳۹۷)، «بازتاب اوضاع اجتماعی - فرهنگی تبریز در خلال سال‌های ۱۳۲۰-۱۳۴۵ ه.ش در مطبوعات (با تأکید بر مطبوعات آذربایجان)»، شهرزاد ساسان‌پور، دانشگاه آزاد اسلامی واحد

شبستر، شبستر

۲. فارغ‌التحصیل کارشناسی فیزیک اتمی از دانشگاه تربیت معلم تبریز و کارشناسی ارشد تاریخ ایران

دوره اسلامی از دانشگاه آزاد اسلامی واحد شبستر - khazar1377@gmail.com